

ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ RENE ROUSSILLON « ΨΥΧΙΚΗ ΠΡΩΤΗ ΥΛΗ ».

Σχολιάστρια: Έλενα Κοσμά

Η παρουσία του René Roussillon ως κεντρικού ομιλητή στο 4^ο Συμπόσιο Ψυχοσωματικής θέτει, κατά την άποψη μου, εκ νέου το ερώτημα των τομών και των συσχετίσεων των επιστημονικών πεδίων ψυχοσωματικής και ψυχανάλυσης και αναδεικνύει την αναγκαιότητα, για την ψυχοσωματική σκέψη και έρευνα, να ανανεώνει διαρκώς τη στενή και πολυεπίπεδη σχέση της με την μητρική της ψυχαναλυτική σκέψη.

Ο René Roussillon μας καλεί εξαρχής να σκεφθούμε με όρους συνδέσεων και συσχετισμών. Στην αρχική του προσέγγιση του θέματος της μνήμης του σώματος, τονίζει την χρησιμότητα μιας ολιστικής θεώρησης του ευρέως αυτού πεδίου, η οποία εξετάζει τον άνθρωπο ως ον στο σύνολο των λειτουργιών του και τη μνήμη στις πολλαπλές διαστάσεις της. Μας προσκαλεί στη μελέτη του ζητήματος της μνήμης υπό την οπτική της ψυχανάλυσης περνώντας πρώτα μέσα από τα μονοπάτια των ερευνών των νευροεπιστημών και των συγγενών στην ψυχανάλυση πεδίων της αναπτυξιακής ψυχολογίας και της ψυχολογίας της πρώτης παιδικής ηλικίας.

Τη σύνδεση του θέματος της μνήμης του σώματος με τις ψυχοσωματικές, αλλά και τις ναρκισσιστικές και οριακές παθολογίες επιχειρεί ο René Roussillon με την εστίαση στην μελέτη της φύσης των πρώιμων εμπειριών, του τρόπου εγγραφής τους και της λειτουργίας τους εντός του ψυχικού οργάνου.

Οι πρώτες μνήμες εγγράφονται βάσει των ιχνών που αφήνουν στο σώμα: είναι η κεντρική θέση, βασισμένη στις απόψεις του Freud για τις πρώτες εγγραφές, γύρω από την οποία θα κινηθεί η σκέψη του René Roussillon. Σε μια εποχή της ζωής που ο ψυχισμός είναι υπό διαμόρφωση και οι ψυχικές λειτουργίες άρρηκτα συνδεδεμένες με τις σωματικές, οι πρώτες μνήμες του ανθρώπου είναι μνήμες του σώματος, καθώς οι καταγραφές των πρώτων βιωμάτων πραγματοποιούνται στο σώμα χωρίς τη διαμεσολάβηση του λόγου.

Τα πρώιμα βιώματα αφήνουν ίχνη, ωστόσο η μνήμη βρίσκεται σε αδυναμία να τα συνθέσει και να τα εντάξει στις υπόλοιπες ψυχικές λειτουργίες. Την αδυναμία αυτή της μνήμης στην αρχή της ζωής κατέδειξαν τόσο οι νευρολόγοι, οι οποίοι επεσήμαναν την ανωριμότητα της λειτουργίας του ιππόκαμπου, υπεύθυνου για τη μνήμη κέντρου του εγκεφάλου, κατά την χρονική εκείνη περίοδο, όσο κι ο ίδιος ο Φρόυντ, ο οποίος μιλά για την αποσπασματική και πρωτόλεια φύση των πρώτων μνημονικών ιχνών, σε γράμμα του προς τον Fliess στα 1896¹.

¹ Freud S. (1896), Lettre no 52 du 6-12-1896, in La Naissance de la Psychanalyse, P.U.F., Paris.

Η «ψυχική πρώτη ύλη», έννοια που εμφανίζεται στην Ερμηνευτική των Ονείρων² και σε μεταγενέστερα κείμενα του Freud και που χρησιμοποιεί ο René Roussillon στον τίτλο και στο κείμενο της ομιλίας του, αποτελεί επομένως την πρώτη καταγραφή της εμπειρίας στον ψυχισμό, με μορφή αισθητηριοκινητικών βιωμάτων στο επίπεδο του σώματος. Πρόκειται για μορφώματα ασυνείδητα, άχρονα, τα οποία δεν είναι δυνατόν να συγκροτηθούν σε αναμνήσεις και δεν ακολουθούν την πορεία της ιστορικοποίησης, δεν εντάσσονται, δηλαδή, όπως τα μεταγενέστερα βιώματα, στην αφηγηματική συνέχεια της προσωπικής ιστορίας του υποκειμένου. Είναι στοιχεία μη αφομοιώσιμα από τον ψυχισμό ως τέτοια, στην αρχική τους κατάσταση. Για να αφομοιωθούν, χρειάζεται να μετασχηματιστούν.

Ο René Roussillon παρομοιάζει τα ψυχικά αυτά μορφώματα με τα πρωταρχικά αισθητηριοκινητικά σχήματα που δημιουργούνται εντός του βρέφους και τα οποία ορισμένοι ψυχαναλυτές έχουν περιγράψει. Στο κείμενο του René Roussillon αναφέρονται ενδεικτικά τόσο το «εικονόγραμμα» της Pierra Aulagnier³, όσο και τα «τυπικά σημαίνοντα» για τα οποία μίλησε ο Didier Anzieu⁴. Η θέση των ψυχαναλυτών αυτών πως στα σχήματα αυτά πραγματοποιείται στον ψυχισμό του βρέφους μια προ-συμβολική, προ-αναπαραστατική αποτύπωση της πρωταρχικής ολότητας μητέρας-βρέφους, πριν τη διαφοροποίηση υποκειμένου και αντικειμένου, πρόδρομος της αναπαράστασης πράγματος και λέξης, έχει κοινά στοιχεία με τη θεώρηση του René Roussillon γύρω τη φύση των πρώτων εγγραφών. Οι πρώτες εγγραφές είναι προσυμβολικές, δεν υπάρχει σ'αυτές διαφοροποίηση υποκειμένου και αντικειμένου, ο μετασχηματισμός τους είναι απαραίτητος προκειμένου να αναπτυχθεί στον ψυχισμό η συμβολική λειτουργία.

Εξαιτίας της αποσπασματικής τους φύσης, οι πρώιμες εμπειρίες συγκρίνονται από τον Roussillon με τις μεταγενέστερες τραυματικές εμπειρίες, οι οποίες, λόγω του κατακλυσμικού χαρακτήρα τους, δεν μπορούν να παράγουν αναμνήσεις, αλλά παραμένουν στον ψυχισμό ως θραύσματα αναμνήσεων, ξένα προς αυτόν. Με την έννοια αυτή, οι πρώιμες εμπειρίες ενέχουν μια τραυματική δυνητικότητα και μπορούν να γίνουν τραυματικές εάν παραμείνουν στην αρχική τους κατάσταση και δεν υποστούν τον μετασχηματισμό που θα τις καταστήσει αφομοιώσιμες από τον ψυχισμό.

Στην εργασία μετασχηματισμού των πρώιμων εμπειριών σε αφομοιώσιμα ψυχικά στοιχεία, ο Roussillon αναδεικνύει τον θεμελιώδη ρόλο του περιβάλλοντος και ιδιαίτερα του μητρικού αντικειμένου.

Μας οδηγεί, στο σημείο αυτό, με τις σκέψεις του, στα πεδία στοχασμού που έχουν ανοίξει ψυχαναλυτές τους οποίους απασχόλησε ιδιαίτερα η πρώτη σχέση μητέρας-παιδιού και ο ρόλος του μητρικού περιβάλλοντος στην ανάπτυξη του ψυχισμού.

² Freud S. (1900), *L' Interpretation des Reves*, p. 461, P.U.F., Paris.

³ Ωλανιέ Πιέρα (1975), *Η Βία της Ερμηνείας*, κεφ.2, σελ. 63-101, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Ψυχαναλυτικά, Αθήνα.

⁴ Anzieu Didier, (1985), *Το Εγώ-δέρμα*, σελ. 388-400, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα.

Μέσα από μια ιδιαίτερη αναφορά στη θεώρηση του Bion αναδεικνύεται η καθοριστικής σημασίας εμπειρική λειτουργία της ικανής για ονειροπόληση μητέρας, προορισμένης να δέχεται εντός της τις προβολές των μεγάλης έντασης συγκινήσεων του παιδιού της, που ως «παράξενα αντικείμενα», (κι εδώ τα πρώτα βιώματα παρομοιάζονται με «παράξενα αντικείμενα» του Bion) κατακλύζουν τον ψυχισμό του, για να του τα επιστρέφει σε μορφή ανεκτή και ελέγξιμη. Η επονομαζόμενη από τον Bion Α-λειτουργία της μητέρας έχει ως αποτέλεσμα τη δυνατότητα της δημιουργίας στο παιδί ενός εσωτερικού ψυχικού χώρου όπου θα μπορεί στο εξής το ίδιο να επεξεργάζεται τα συναισθήματα του⁵.

Τα δυναμικά του παιδιού δεν θα αξιοποιηθούν, σύμφωνα με τον Winnicott, μας λέει ο Roussillon, αν η απαντήσες του αντικειμένου στα μηνύματα του δεν είναι οι κατάλληλες, αν η έκκληση του δεν βρει την ανταπόκριση που της αρμόζει.

Αν και ο Winnicott αναφέρεται σε ένα μόνο σημείο της ομιλίας του Roussillon, ο απόηχος των απόψεων του είναι εμφανής σε όλο το κείμενο του ομιλητή.

«Οι συγκινήσεις του μωρού είναι σύνολα σωματικών αντιδράσεων που αρχίζουν να οργανώνονται με τη μορφή συναισθήματος, αλλά που για να οργανωθούν πλήρως... χρειάζονται μια ανταπόκριση από το περιβάλλον που να του καθρεφτίζει κάτι από το συναίσθημα αυτό», μας λέει ο Roussillon.

Μέσα από το σύντομο, αλλά πυκνό παράδειγμα της απάντησης της μητέρας στην οργή του μωρού που έχει αφεθεί για λίγο μόνο του, αναδεικνύονται τα στοιχεία μιας κατάλληλης, ευνοϊκής για τη δόμηση του ψυχισμού του παιδιού και συμβολίζουσας του εν τη γενέσει συναισθήματος του απάντησης της μητέρας: η μητέρα πλησιάζει το μωρό, το οποίο ουρλιάζει, μιμείται τον θυμό του με την έκφραση του προσώπου της, τον περιγράφει με λόγια και τον ερμηνεύει: «Ω! το μωρό ήταν πολύ πολύ θυμωμένο, η κακιά μαμά το είχε αφήσει ολομόναχο!». Αναγνωρίζει έτσι την οργή του μωρού της, την κατανοεί και την συναισθάνεται, αλλά και την αποδραματοποιεί, καθρεφτίζοντας κι επιστρέφοντας στο βρέφος ένα συναίσθημα λιγότερο τρομακτικό, πιο ανεκτό κι βιώσιμο.

Σύμφωνα με τα κατά Winnicott χαρακτηριστικά της κατάλληλης απάντησης, τα οποία αναφέρει ο Roussillon σε άλλο κείμενο του στο οποίο πραγματεύεται εκτενώς το θέμα της συμβολίζουσας λειτουργίας του αντικειμένου⁶, το μητρικό αντικείμενο δεν αποσύρεται, δεν αντεκδικείται, επιβιώνει της καταστροφικότητας του παιδιού, δείχνεται ζωντανό και δημιουργικό και οδηγεί στην ανάκτηση της επαφής με το αποδιοργανωμένο και σε απόγνωση βρέφος. Δημιουργεί έτσι τις προϋποθέσεις ώστε να ξεπεράσει το παιδί την καταστροφικότητα του, η οποία θα μετατραπεί σε μια δημιουργική ανακάλυψη: την ανακάλυψη του ότι το αντικείμενο υπάρχει μέσα από την ετερότητα του. «Το αντικείμενο ανακαλύπτεται στην εξωτερικότητα του, επιβιώνει,

⁵ Bion W.R. (1967), *Reflexion Faite*, p. 125-135, P.U.F., Paris.

⁶ Roussillon Rene, (1999), *Agonie, Clivage et Symbolisation*, p. 169-185 "La fonction symbolisante de l' objet", P.U.F., Paris.

ανακαλύπτεται ως αντικείμενο της ενόρμησης, μέσα σε μια σχέση αναγκαία αμφιθυμική», διατυπώνει ο Roussillon. Τα χαρακτηριστικά αυτά της κατάλληλης απάντησης βοηθούν στη διάνοιξη, στο παιδί, ενός χώρου όπου θα είναι δυνατή η συμβολική λειτουργία.

Εάν η απάντηση του περιβάλλοντος στα μηνύματα και στις εκκλήσεις του μωρού είναι ακατάλληλες, η συγκρότηση της σωματικής εμπειρίας σε συναίσθημα διαχωρισμένο από το σώμα, με διάσταση συμβολική, δεν επιτελείται. Το υπό διαμόρφωση συναίσθημα, μη δυνάμενο να μετασηματιστεί, καταστρέφεται, αποσαθρώνεται, θα πει ο Roussillon, παραμένει προσκολλημένο στο σώμα του παιδιού, παραμένει δηλαδή ως εμπειρία στενά συνδεδεμένη με το σώμα. Το αποσαθρωμένο συναίσθημα, το οποίο διατηρεί την ένταση που αρχικά είχε, παραμένει ως ξένο σώμα, μη αφομοιώσιμο, απειλητικό για τον ψυχισμό. Γίνεται τραυματικό, ακόμη κι αν αρχικά δεν ήταν, θα πει ο Roussillon, μιας και μπορεί, αποσαθρωμένο, σε μορφή «θραυσμάτων», να «διατρυπήσει» τον ψυχισμό. Για τον λόγο αυτό, αντιεπενδύεται και κρατιέται σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη απόσταση από το σύνολο του ψυχισμού, αποκλεισμένο από τα άλλα ψυχικά στοιχεία εντός του ψυχικού οργάνου.

Μια τέτοια διχοτομημένη πρώιμη εμπειρία επιστρέφει στο ψυχαναλυτικό ντιβάνι, με τη μορφή έντονου πόνου, καψίματος στο στήθος, το οποίο απειλεί με διακοπή τη συνεδρία, την συνειρμική και ψυχική εργασία, κατά τον τρίτο χρόνο της ανάλυσης μιας γυναίκας, στο κλινικό παράδειγμα που μας φέρνει ο Roussillon στο τέλος της ομιλίας του.

Το κάψιμο στο στήθος, σύμπτωμα που είχε εξαφανιστεί από την πρώτη κιόλας περίοδο της ανάλυσης της τριαντάχρονης αυτής γυναίκας, επιστρέφει όταν προσεγγίζονται στρώματα αρχαϊκής μητρικής μεταβίβασης.

Ο αναλυτής σε αδυναμία, προκειμένου να ανακόψει την παλινδρομη αυτή κίνηση από τον ψυχισμό προς το σώμα, διαισθανόμενος την πρώιμη φύση της εμπειρίας που έρχεται εκείνη τη στιγμή στην επιφάνεια, κινητοποιεί τη δική του συνειρμική ικανότητα και, σε μια ψυχική παλινδρόμηση ο ίδιος, που τον οδηγεί να σκεφθεί με εικόνες, μορφοποιεί και διατυπώνει μια κατασκευή: Τα μπιμπερό που η μητέρα της έδινε ήταν καυτά και την έκαιγαν, θα πει στην αναλυόμενη, οδηγώντας την πίσω στο χρόνο, στη βρεφική της ηλικία. Σαν ονειροπολούσα μητέρα, ο αναλυτής συμβολίζει τη μη αφομοιωμένη, αποκομμένη εμπειρία της αναλυόμενης, την αναλαμβάνει και την επιστρέφει στην αναλυόμενη σε μορφή πιο επεξεργάσιμη. Αποδίδει στην πρώιμη εκείνη εμπειρία μια μορφή δράσης με υποκείμενο και αντικείμενο (η αναλυόμενη και η μητέρα της), την τοποθετεί στο χρόνο, της δίνει μορφή και νόημα. Ο πόνος γίνεται έτσι πιο ανεκτός, καταπραύνεται. Η κινητοποίηση της συνειρμικής διαδικασίας στον αναλυτή θέτει σε κίνηση τη συνειρμική διαδικασία της αναλυόμενης και οδηγεί στην ανάδυση μιας μεταγενέστερης ανάμνησης, η οποία συνδέεται με το πρώιμο μνημονικό ίχνος του καψίματος («όταν η μητέρα μου σέρβιρε τον καφέ, ήθελε πάντα να τον πίνουμε καυτό, κι έλεγε «πιες τον όταν είναι ζεστός,

έτσι είναι ωραίος», θα θυμηθεί η αναλυόμενη). Η πρώιμη εμπειρία, μετασχηματιζόμενη, εντάσσεται σε μια μεταγενέστερη. Στη συνέχεια της ανάλυσης, θα μας πει ο ομιλητής, η εμπειρία αυτή θα συνδεθεί με άλλες, μεταγενέστερες αναμνήσεις και φαντασιώσεις που αφορούν οιδιπόδεις εμπειρίες πρωταρχικής σκηνής και διαφοράς των φύλων. Η πρώιμη εμπειρία παίρνει τη θέση της στην προσωπική ιστορία της αναλυόμενης. Από τη συνεδρία εκείνη και στη συνέχεια της ανάλυσης, το νήμα των συνειρμών ξετυλίγεται και η ψυχική εργασία συνεχίζεται.

Όπως αναφέρει στο σχετικό με το θέμα αυτό κείμενο του «"Σωματική" ψευδαίσθηση και "βιο"λογική λύση», ο René Roussillon⁷, η πρώιμη τραυματική εμπειρία, μη επεξεργασμένη, επιστρέφει στη μεταβίβαση με τη μορφή «σωματικής» ψευδαίσθησης του τραύματος, δηλαδή ψευδαισθητικής ενεργοποίησης των μνημονικών ιχνών της τραυματικής σωματικής εμπειρίας. Η επανεπένδυση των μνημονικών ιχνών δημιουργεί μια εσωτερική αισθητηριακή ψευδαίσθηση, που συμπεριφέρεται ακριβώς όπως η προγενέστερη τραυματική εμπειρία. Μέσω της αναβίωσης αυτής, ο αναλυόμενος καλεί τον αναλυτή σε μια από κοινού εκ των υστέρων απυσυμπύκνωση, νοηματοδότηση και επεξεργασία του τραύματος. Τέτοιου τύπου επαναλήψεις πρώιμων τραυμάτων, εάν συνέβαιναν κατ' επανάληψη εκτός του αναλυτικού πλαισίου, θα δημιουργούσαν ίσως τη βάση, λέει ο Roussillon, για την εμφάνιση μιας νόσου ψυχοσωματικού τύπου.

Ξαναδιαβάζοντας τον Freud, με αφορμή την εργασία αυτή επάνω στο κείμενο του René Roussillon, έκανα τη σκέψη πως δεν μπορούμε να μην παρατηρήσουμε το συσχετισμό ανάμεσα στα όσα αναπτύσσονται στην ομιλία του René Roussillon και στα όσα έγραψε ο Freud στον Wilhelm Fliess το 1896⁸ και που επανέλαβε διαδοχικά το 1900 («Ερμηνευτική των Ονείρων»), το 1920 («Πέραν της αρχής της ευχαρίστησης»), και το 1925 («Σημειώσεις επάνω στο μαγικό σημειωματάριο»). Παραθέτω τα λόγια του Freud:

«...Ξεκινώ από την υπόθεση ότι ο ψυχικός μας μηχανισμός δημιουργείται μέσα από μια διαδικασία στρωμάτωσης; Τα υλικά που είναι παρόντα με τη μορφή μνημονικών ιχνών υφίστανται κατά καιρούς ανασχηματισμούς σύμφωνα με τις νέες περιστάσεις... Η μνήμη είναι παρούσα όχι μόνο μία, αλλά πολλές φορές και αποτελείται από διάφορων ειδών «σημεία»... διάφορες εγγραφές...

...Οι διαδοχικές εγγραφές αντιπροσωπεύουν την ψυχική παραγωγή διαδοχικών εποχών της ζωής. Είναι στο όριο μεταξύ δύο εποχών που πρέπει να πραγματοποιηθεί η μετάφραση των ψυχικών υλικών.... Εξηγώ τις ιδιαιτερότητες των ψυχονευρώσεων υποθέτοντας ότι η μετάφραση ορισμένων υλικών δεν έχει πραγματοποιηθεί. Αν καμία νέα εγγραφή δεν πραγματοποιηθεί, η διέγερση ρέει σύμφωνα με τους ψυχολογικούς νόμους που κυβερνούν την προηγούμενη ψυχική

⁷ Roussillon René (1999), *Agonie, Clivage et Symbolisation*, p. 120-137 "Hallucination «somatique» et et solution «bio» logique", P.U.F., Paris.

⁸ Freud S. (1896), *Lettre no 52 du 6-12-1896*, in *Naissance de la Psychanalyse*, P.U.F., Paris.

περίοδο. Βρισκόμαστε τότε μπροστά σ' έναν αναχρονισμό: ... ίχνη του παρελθόντος έχουν επιζήσει».

Ορμώμενη από τα παραπάνω, κάνω τη σκέψη πως στο βαθμό που στη ζωή πραγματοποιείται ένας διαρκής μετασχηματισμός των ψυχικών εγγραφών και η ψυχανάλυση μπορεί επίσης να αποτελέσει μια τέτοια διαδικασία, ίσως αναλυτής και αναλυόμενος, όταν η χρονική, τοπική και μορφολογική παλινδρόμηση τεθούν σε λειτουργία, μπορούν να διεισδύσουν μαζί στα τρισβάθα του ψυχικού κόσμου και να προσεγγίσουν κι εκείνες ακόμα τις πρώτες εγγραφές. Και στην περίπτωση αυτή, ίσως καταστεί δυνατός ο μετασχηματισμός της ανεπεξέργαστης ψυχικής ύλης, που δεν πραγματοποιήθηκε εκεί και τότε, στην αυγή της ψυχικής ζωής και στην πρώτη σχέση με τη μητέρα, οδηγώντας το υποκείμενο στο να μπορέσει να ψυχοποιήσει εκείνο που μέχρι τότε του ήταν ανέφικτο να κάνει. Κι αυτή είναι, κατά την άποψη μου, η ουσία της αισιόδοξης θέσης που μας καταθέτει ο René Roussillon.